ISSN 1995-6134

УДК 343.195.3
В.Г. КРАЙНЮК, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА

***Ключові слова**: кримінально-процесуальні функції, прокурор у кримінальному судочинстві, кримінальне переслідування*

Відповідно до ст.121 Конституції України прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. На вирішення названих завдань спрямована вся багатогранна діяльність прокуратури.

Одним із напрямків, що має безпосереднє відношення до проблеми захисту людини, її прав і особистої безпеки, є кримінально-процесуальна діяльність прокурора, яка знаходить прояв у підтриманні державного обвинувачення в суді та здійснення прокурорського нагляду на досудовому провадженні. Важливість участі прокурора у кримінальному судочинстві зумовлена по-перше тим, що прокурорський нагляд за додержанням законів органами дізнання та слідства має важливе значення для правильної та ефективної боротьби зі злочинністю; по-друге, підтримання державного обвинувачення в суді – гарантія захисту прав постраждалих від злочину і притягнення до відповідальності осіб, які дійсно вчинили злочин. І якщо процесуальна регламентація підтримання державного обвинувачення не викликає суттєвих зауважень, то наглядова діяльність прокурора, зокрема на досудовому слідстві, постійно знаходиться у центрі уваги як правознавців так і практичних працівників.

У даний час, коли мова йде про формування правової держави України, необхідно мати на увазі, що однією з важливих ланок у цьому процесі є подальше вдосконалення прокурорського нагляду за законністю діяльності слідчого апарату й органів дізнання. Варто підкреслити, що ні в якій іншій сфері діяльності державних органів не зачіпаються так гостро права і законні інтереси громадян, як у сфері дізнання і досудового слідства. Ніякі інші порушення законів не заподіюють людям таких моральних і фізичних страждань, як порушення, пов'язані з незаконними затриманнями й арештами, необґрунтованим притягненням до кримінальної відповідальності, що тягне засудження невинних.

Проблеми кримінально-процесуальної діяльності прокурора досліджувалися багатьма вченими серед яких: С.А. Альперт, В.І. Басков, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, Г.К. Кожевніков, В.В. Клочков, О.М. Ларін, В.П. Півненко, В.М. Савицький, М.С. Строгович, В.М. Тертишнік, Р. Трагнюк, М.О. Чельцов тощо. Разом із тим, реформування кримінально-процесуального законодавства ставить нові питання щодо змісту діяльності прокурора на досудовому провадженні, що і сьогодні багато питань, які стосуються завдань і ролі прокурора, вимагають подальшого дослідження. Це пов'язане з необхідністю чіткого визначення процесуальних функцій прокурора та правової природи діяльності на досудовому слідстві.

У Концепції реформування прокуратури України [1] основною метою проголошено поступове приведення діяльності прокуратури України у відповідність з вимогами чинної Конституції України та стандартів Ради Європи, а також визначення її ролі в суспільстві, правового статусу, принципів і механізмів взаємодії з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Конституція України, відповідно до вимог Ради Європи щодо прокуратури, позбавила її

ISSN 1995-6134

функцій загального нагляду (нагляду за додержанням і застосуванням законів) та досудового слідства, а також змінила повноваження прокурорів у кримінальному, цивільному і господарському судочинстві. Але и досить питання провадження прокуратурою досудового слідства не вирішено. Це постійно піддається критиці з боку Ради Європи, а тому потребує проведення відповідних змін у законодавстві щодо функціонального наповнення діяльності прокуратури у кримінальному судочинстві.

Вирішення питання про процесуальні функції прокурора у кримінальному судочинстві має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення, так як «службова роль функцій полягає в тому, що вони дозволяють не лише визначити найбільш оптимальний правовий статус кожного учасника, комплекс його обов'язків і прав, але і є сполучною ланкою між завданнями і правовим положенням учасника процесу» [2, с.10].

Взагалі питання про кримінально-процесуальні функції є дискусійним у теорії кримінального процесу. Прихильники класичного розуміння виділяють три функції: обвинувачення (кримінальне переслідування), захист і правосуддя (розгляд і вирішення кримінальної справи) [3, с.97]. Ю.М. Грошевий додає функцію охорони прав і законних інтересів особи [4, с.228–230]. В.В. Шимановський вважає що необхідно відокремлювати функції нагляду за точним виконанням законів, провадження попереднього розслідування і дізнання [5, с.175]. О.М. Ларін – дослідження обставин справи, усунення і відшкодування шкоди, забезпечення прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальній справі, попередження злочинів, процесуального керівництва [6, с.12].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України прямо вказує, що прокурор належить до сторони обвинувачення (п.19 ст.3). У ч.2 ст.36 зазначається, що прокурор, здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Думається, що питання визначення змісту поняття «процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» потребує окремого розгляду.

Визначальною серед усіх функцій є функція кримінального переслідування. Її визначальний характер, на думку З.З. Зінатулліна, полягає в тому, що саме факт вчинення злочину та необхідність у кримінальному переслідуванні особи, що скоїла злочин, викликає до життя кримінально-процесуальну діяльність [7, с.46]. Кримінальне переслідування виступає системоутворюючою функцією кримінального процесу щодо функцій розкриття злочину в результаті розслідування кримінальної справи, обвинувачення, відшкодування заподіяної злочином шкоди та інших функцій, що виконуються стороною обвинувачення [8]. Думається, не можна ототожнювати функції кримінального переслідування та обвинувачення [6, с.23; 9, с.421].

Провадження у кримінальній справі є державно-владною діяльністю, яка передбачає можливість застосування заходів державного примусу, а тому кримінальне переслідування починається з моменту порушення кримінальної справи [8]. Із зазначеного моменту органам досудового слідства та дізнання надається паво застосовувати примусові заходи. Це становить зміст функції кримінального переслідування, яка здійснюється протягом усього провадження у кримінальній справі.

Функція обвинувачення реалізується з моменту оформлення обвинувачення в постанові про притягнення особи як обвинуваченої. Таку постанову слідчий має право винести лише тоді, коли в його розпорядженні буде для цього сукупність доказів, яка дає однозначну позитивну відповідь про наявність усіх елементів конкретного складу злочину, у тім числі винність точно відомої (встановленої) в його скоєнні особи [10, с.19–20]. З вказаного моменту функція обвинувачення здійснюється у вигляді обвинувальної діяльності, пов'язаної з викриттям обвинуваченого (в суді – підсудного) у злочині, що інкримінується. Функція обвинувачення існує як частина функції кримінального переслідування, як основна форма здійснення останнього.

ISSN 1995-6134

Отже, слід підтримати тих авторів, які вважають, що зміст функції кримінального переслідування значно ширший, ніж зміст функції обвинувачення. Кримінальне переслідування поряд з обвинуваченням містить у собі також процесуальне керівництво досудовим провадженням, застосування заходів кримінально-процесуального примусу, підтримання та обґрунтування від імені держави цивільного позову.

У процесуальній літературі виділяють декілька форм кримінального переслідування. Наприклад, Кримінально-процесуальним кодексом Російської Федерації передбачено три види кримінального переслідування: 1) кримінальне переслідування, здійснюване у публічному порядку; 2) кримінальне переслідування, яке здійснюється у приватно-публічному порядку; 3) кримінальне переслідування, яке здійснюється у приватному порядку [11]. М.П. Кан називає три форми здійснення кримінального переслідування: 1) кримінальне переслідування у формі обвинувачення; 2) кримінальне переслідування у формі підозри; 3) кримінальне переслідування із застосуванням примусових заходів медичного характеру [12, с.4].

М.С. Строгович наголошував, що кримінальне переслідування у кримінальному процесі здійснюється шляхом обвинувачення, розглядав обвинувачення у матеріальному та формальному розумінні. На стадії досудового слідства має місце обвинувачення у матеріальному розумінні – це сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття особи, яка вчинила злочин. На його думку, кримінальне переслідування здійснюється у формі обвинувачення та підтримання прокурором державного обвинувачення в суді, що і є рушійною силою судового розгляду [13, с.194]. Якщо прокурор не підтримує державного обвинувачення, кримінальне переслідування може реалізуватися через обвинувальну діяльність потерпілого, його представника.

Другою формою, за М.П. Кан, є кримінальне переслідування щодо підозрюваної особи [12, с.5]. Цю думку поділяють інші вчені, вважаючи, що в окремих випадках обвинуваченню може передувати друга форма кримінального переслідування – підозра. На першому етапі розслідування підозра пов'язана з перевіркою даних, які вказують на причетність певної особи до вчинення злочину, затриманням або арештом.

Третя форма кримінального переслідування реалізується під час провадження у кримінальній справі для застосування примусових заходів медичного характеру [12, с.5]. Слід додати й таку форму, яка реалізується під час провадження у кримінальній справі для застосування примусових заходів виховного характеру.

Початковим моментом кримінального переслідування у формі обвинувачення є винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого. У формі підозри – а) коли особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину та б) коли до особи застосовано запобіжний захід (ст.43[1] КПК України). Початок кримінального переслідування під час провадження із застосуванням примусових заходів медичного характеру М.П. Кан пов'язує з моментом призначення судово-психіатричної експертизи. Але й у цьому випадку збір обвинувальних доказів з приводу вчинення саме цією особою суспільно-небезпечного діяння може передувати винесенню постанови про призначення судово-психіатричної експертизи. Якщо на момент порушення кримінальної справи було відомо хто вчинив злочин, момент порушення кримінального переслідування збігатиметься з моментом порушення кримінальної справи. Під час досудового провадження у протокольній формі момент початку кримінального переслідування, на думку О.Г. Халіуліна, збігатиметься з моментом затвердження начальником органу дізнання протоколу щодо обставин вчинення злочину [14, с.28]. Під час здійснення кримінального переслідування у приватно-публічному та в приватному порядку моментом початку такого переслідування буде подання скарги потерпілим судді або прокурору.

ISSN 1995-6134

Погоджуючись з наявністю зазначених форм, О.Г. Халіулін вважає, що можливо, слід додати до них ще одну – кримінальне переслідування під час протокольної форми досудової підготовки матеріалів. Ця форма має свої особливості, пов'язані з відсутністю у досудових стадіях процесуальної фігури підозрюваного та обвинуваченого. Водночас, кримінальне переслідування здійснюється у специфічній формі. Відбувається збирання обвинувальних доказів щодо особи, яка у процесуальному порядку не визнана обвинуваченим або підозрюваним [14, с.28].

Кримінальне переслідування під час провадження дізнання та досудового слідства може бути закінчено у формі припинення кримінального переслідування щодо певної особи. Це не обов'язково означає закриття кримінальної справи. Провадження може тривати з метою встановлення особи, яка дійсно підлягає притягненню до відповідальності. Отже сьогодні, можна говорити про існування кримінального переслідування у формі: 1) обвинувачення; 2) підозри; 3) при провадженні із застосуванням примусових заходів медичного або виховного характеру; 4) провадження у протокольній формі.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає наступні форми кримінального переслідування:

1) при провадженні дізнання та досудового слідства;

2) при провадженні у справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру;

3) при провадженні під час перегляду судових рішень;

4) при провадженні за нововиявленими обставинами;

5) при провадженні на підставі угод;

6) кримінальне переслідування при провадженні щодо окремої категорії осіб (народного депутата України; судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора України, його заступника);

7) при провадженні у формі приватного обвинувачення;

8) кримінальне переслідування при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження.

Вдосконалення кримінально-процесуальних функцій та повноважень прокурора повинно проходити з урахування міжнародних актів. Так, 06.10.2000 р. на 724 засіданні Комітетом Міністрів Ради Європи були прийняти Рекомендації R(2000)19 Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя. У рекомендаціях проголошено, що державне обвинувачення є ключовим елементом у забезпеченні верховенства права і відіграє ключову роль у кримінально-правовій системі, а також у міжнародному співробітництві у кримінальних справах. Для однаковості ролі державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя країн учасниць, Комітет Міністрів рекомендує урядам країн-учасниць привести своє законодавство і практику, що стосується ролі державного обвинувачення в кримінально-правовій системі, у відповідність з такими принципами:

1. Державні обвинувачі – це органи державної влади, які від імені суспільства й у його інтересах забезпечують застосування права там, де порушення закону спричиняє кримінальну санкцію, беручи до уваги як права громадян, так і необхідність ефективної дії системи кримінального правосуддя.

2. В усіх системах державні обвинувачі: вирішують питання про порушення або продовження кримінального переслідування; підтримують державне обвинувачення в судах; оскаржують або підтримують протест на рішення судів.

3. У деяких системах державні обвинувачі також: здійснюють політику по боротьбі зі злочинністю на національному рівні, стосовно

ISSN 1995-6134

до регіональних і місцевих реальностей; проводять, направляють і здійснюють нагляд за слідством; контролюють питання про належне звертання з потерпілими; вибирають альтернативи в кримінальному переслідуванні; спостерігають за виконанням судових рішень; виконують інші функції в кримінально-правовій системі.

Державні обвинувачі повинні суворо дотримуватися незалежності і неупередженості суддів; зокрема, вони не повинні піддавати сумніву судові рішення, ні перешкоджати їх виконанню, за винятком здійснення свого права на оскарження або інших визнаних законом дій.

Приділено увагу в Рекомендаціях і відносинам державного обвинувача з органами, які провадять дізнання і досудове слідство. Так, у ст.21 говориться, що в цілому, державні обвинувачі наглядають за законністю проведення поліцією розслідувань з метою визначення необхідності порушення і проведення подальшого кримінального переслідування; у цьому зв'язку державні обвинувачі контролюють також дотримання поліцією прав людини.

У країнах, де поліція перебуває в підпорядкуванні у державного обвинувача, або поліцейське розслідування провадиться державним обвинуваченням або під його наглядом, держава повинна вжити ефективних заходів для забезпечення гарантій того, щоб державний обвинувач міг:

а) давати необхідні інструкції поліції з метою ефективного дотримання пріоритетів кримінальної політики, особливо у відношенні рішень про те, які категорії справ повинні розглядатися в першу чергу, про те, які засоби застосовувати для пошуку доказів, про те, який штат співробітників використовувати, про тривалість розслідування, про надання державному обвинувачеві необхідної інформації й інші;

б) там, де задіяні різні органи поліції, передавати справу тим органам поліції, які, на його думку зможуть найкраще впоратися зі справою;

в) давати оцінку і здійснювати контроль в обсязі, у якому вони необхідні для нагляду за виконанням даних інструкцій;

г) накладати або клопотатися про застосування відповідальності за допущене порушення.

У країнах, де поліція незалежна від державного обвинувачення, держава повинна вжити ефективних заходів, щоб гарантувати існування необхідного і функціонального співробітництва між державним обвинуваченням і поліцією.

Представляється, що саме ці основні принципи організації діяльності державних обвинувачів-прокурорів повинні бути покладені в основу реформування кримінально-процесуального законодавства та Прокуратури України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція реформування прокуратури України // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 7. – С. 3–7.

2. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе / А. П. Гуляев. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 10.

3. Стремовский В. А. Содержание предварительного следствия в советском уголовном процессе / В. А. Стремовский. – Краснодар : Изд-во Кубанск. ун-та, 1971. – 147 с.

4. Грошевой Ю. М. Функция охраны прав и законных интересов личности в советском уголовном процессе / Ю. Грошевой // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : краткие тезисы докладов и науч. сообщений республ. науч. конф. (г. Харьков, 21–23 ноября 1978 г.). – Х., 1978. – С. 228–230.

5. Шимановский В. В. К вопросу о процессуальной функции следователя в советском уголовном процессе / В. В. Шимановский // Известия ВУЗов. Правоведение. – 1965. – № 2. – С. 175–178.

6. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 159 с.

ISSN 1995-6134

7. Зинатуллин З. З. Охрана прав и законных интересов обвиняемых - функция российского уголовного процесса / З. З. Зинатуллин, И. Р. Кузуб. – Ижевск, 2000. – 167 с.

8. Щегель Н. І. Кримінальне переслідування як функція кримінального процесу / Н. І. Щегель // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 4. – С. 184–192.

9. Курс советского уголовного процесса: общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М., 1989. – С. 421.

10. Зинатуллин З. З. Общие проблемы обвинения и защиты по уголовным делам / З. З. Зинатуллин, Т. З. Зинатуллин. – Ижевск, 1997. – 84 с.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации // Российская газета. – 22.12.2001. – № 249 (2861).

12. Кан М. П. Процессуальные функции прокурора в досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. … кандидата юрид. наук / Кан М. П. – Ташкент, 1988. – 19 с.

13. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с.

14. Халиулин А. Г. Осуществление функции уголовного преследования прокуратурой России / А. Г. Халиулин. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 1997.

Крайнюк В. Г. Кримінально-процесуальні функції прокурора / В. Г. Крайнюк // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 331–336 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/fp/2012-3/12kvgpfp.pdf

Розглянуто основні напрямки кримінально-процесуальної діяльності прокурора, зокрема, правової природи діяльності на досудовому слідстві.

***

Крайнюк В.Г. Уголовно-процессуальные функции прокурора

Рассмотрены основные направления уголовно-процессуальной деятельности прокурора в частности, правовой природы деятельности на досудебном следствии.

***

Krajnjuk V.G. Criminal Procedure Functions of the Public Prosecutor

Reference directions of criminal procedure activity of the public prosecutor in particular, the legal nature of activity on a pretrial investigation are considered.

Форум права